

Универзитет у Београду, Филозофски факултет –
Одељење за социологију, Београд

DOI 10.5937/kultura1548185F

УДК 316.74:81 Сван А.

прегледни рад

КРИТИКА И ДОМЕТИ ТЕОРИЈЕ ГЛОБАЛНОГ ЈЕЗИЧКОГ СИСТЕМА

Сажетак: У раду смо покушали да прикажемо теорију глобалног језичког система Абрама де Свана. Понудили смо критичку анализу примене теорије рационалног избора на проблем динамике између различитих природних језика. Употреба теорије рационалног избора и де Сванов инструмент комуникативне вредности је ограничио домет његовог доприноса да створи комплексније објашњење учења другог језика. Де Сванов еклектичан (паралелан) приступ у разматраној студији не решава проблем уског теоријског оквира глобалног језичког система (комуникативна вредност). Ипак, понудили смо могуће правце за побољшање и боље разумевање глобалног језичког система, унутар истог теоријског оквира.

Кључне речи: Абрам де Сван, глобални језички систем, теорија рационалног избора, комуникативна вредност језика, учење другог језика

Интердисциплинарност у проучавању друштвених феномена постаје све учесталији захтев упућен истраживачима из свих области друштвених и хуманистичких наука. Кооперација и „прекорачење” утврђених дисциплинарних граница се лако може уочити на безбројним примерима међусобне сарадње. Ипак, ретки су случајеви повезивања теорија и сазнања у области лингвистике, са једне, и социологије и економије са друге стране. Такву, по нашем мишљењу оригиналну синтезу, понудио је Абрам де Сван (Abram de Swaan) у свом делу *Речи света (Words of the world)*. У њему де Сван покреће неколико важних питања и тема у вези са могућим применама економских парадигми (тачније,

парадигме теорије рационалног избора) на област констелације различитих (светских) језика, односно промена на овом пољу. Аутор, по образовању социолог¹, није занемарио социолошку перспективу проблема и експлицитно истиче да је у разматрањима различитих питања (који се према „традиционалним” дисциплинарним поделама могу сматрати лингвистичким) користио теоријску перспективу политичке социологије.² Своје иновативно теоријско решење, де Сван је применио на различите ситуације односа језичких заједница на регионалном, континенталном и глобалном нивоу.³ Међутим, да би се у потпуности разумела примена ових специфичних парадигми⁴ у конкретним језичким контекстима, морамо кренути од фундаменталних поставки де Сванове теорије.

Узимајући хипотезу о моногенези људских (природних) језика као врло вероватну, аутор у грубим цртама приказује одређене одлике појединих језика и њихово формирање у дугом и спором ходу историје.⁵ Ипак, фокус интересовања нису историје засебних језика⁶, нити прикази теорија о настанку језика уопште. Централну тачку горе поменуте студије чини питање интеракције различитих (засебних) језика, односно њихових говорника, као и проблем међусобних односа – посматраних кроз призму „чистог” комуникативног потенцијала, моћи, престижа итд. Од момента стварања засебних језика јавља се проблем њихових међусобних односа и потребе разматрања нестанка, али и истовременог увећања броја говорника одређених језика. Слојевитост дела на којем се овај рад заснива, нам не дозвољава да на једноставан, једнозначан и упрошћен начин интерпретирамо понуђене одговоре и закључке. Зато ћемо кренути редом, односно од основних (централних) теоријских поставки ка идејама које су имале „корективну” функцију – како би

---

1 Де Сван се током своје каријере бавио различитим темама (погледати библиографију: <http://deswaan.com/en/publicaties/publicaties>, приступљено 24. 02. 2015)

2 De Swaan, A. (2001) *Words of the World: the Global Language System*, Padstow: Polity, p. 18.

3 Bugarski, R. (2003) *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Čigoja, str. 85; Radovanović, M. (2003) *Sociolingvistika*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 151.

4 Овде, пре свега, мислимо на парадигму теорије рационалног избора, за коју се може рећи да је специфична само у оквирима (социо)лингвистике као дисциплине.

5 De Swaan, A. нав. дело, стр. 6-7.

6 Као критеријум за одређивање границе између различитих језика, де Сван узима немогућност њихових говорника да ступе у међусобну комуникацију.

се избегла једностраност у објашњењима тако комплексних феномена (нарочито када се посматрају у наведеним размерама).

Појам глобалног језичког система⁷, де Сван формира угледајући се на теорију Имануела Волерстина (Immanuel Wallerstein).⁸ За појмове периферије, полупериферије и центра, де Сван проналази аналогне термине – периферног, суперцентралног и хиперцентралног положаја одређеног језика. Дистинкције између периферног, суперцентралног и хиперцентралног положаја се не могу редукovati на само једну димензију. Разлике које су настале захваљујући особеним историјским токовима (кроз империјална освајања, велике светске религије, трговину итд.) сваког језика, подразумевају и истовремену диференцираност у погледу престижа, политичке и економске моћи сваке од језичких заједница, али и њихову различиту комуникативну вредност⁹. Да бисмо боље разумели шта овај појам подразумева, морамо приказати основне претпоставке које аутор преузима из економије, а како би појаснио (и израчунао) *комуникативну вредност*¹⁰ у различитим примерима, односно језичким констелацијама. Како де Сван примећује „са тачке гледишта економије, језици могу бити поређени са стандардима и са мрежама. Стандарди су конвенције, правила за мерење времена или простора или вредности, или процедура за управљање машинама, или протокола за координацију акција, или рецепата за производњу уређаја. Оно што је важно јесте њихов конвенционални карактер”.¹¹ У наставку, на истој страни, истиче се да економисти занемарују најочигледнији пример

---

7 У социолингвистичкој литератури се могу пронаћи слични концепти који се односе на положај и улогу одређеног језика у светским размерама. Тако Жак Море (Jacques Maurais) у свом раду *Ка новом глобалном лингвистичком поретку* нуди приказ предикције хијерархије језика (за 2050. годину), кроз категорије – велики језици, регионални језици, национални језици, локални језици – коју је сачинила група аутора окупљена од стране Британског савета (British Council).

8 De Swaan, A. нав. дело, стр. 81.

9 У раду ћемо овај појам писати у курзиву, сваки пут када о њему говоримо као (теоријском) инструменту. Када будемо у виду имали само конкретан исход или вредност комуникативне вредности, појам ћемо писати без курзива.

10 Без много претеривања може се рећи да је овај појам, односно теорија чији је он централни део, најоригиналнији допринос социо(лингвистици) и социологији језика у читавој студији којој овде посвећујемо пажњу. Концепт *комуникативне вредности* језика де Сван први пут објављује (на енглеском језику) 1993. године у раду: De Swaan, A. (1993): *The Evolving European Language System: A Theory of Communication Potential and Language Competition*, *International Political Science Review*, Vol. 14, No. 3, Sage Publications, pp. 241–255.

11 De Swaan, A. (2001), нав. дело стр. 28.

– језик – када пишу о стандардима и мрежама. С друге стране, лингвисти се у разматрањима о економским странама језика обично задржавају на аспектима попут економске цене превода и едукације, али никада не посматрају сам језик као економско добро. Међутим, де Сван предлаже да језик не посматрамо као било које економско добро, већ као сасвим засебну врсту добра – колективно добро (*collective goods*).¹² Да би се утврдило да ли језик припада овој категорији, употребљен је са критеријумима који заправо дефинишу појам колективног добра¹³:

1. Нико не може, по економској или техничкој основи, бити спречен у конзумирању колективног добра. Оно мора, у наведеном смислу, свима бити доступно.
2. Сарадња великог броја, мада не и свих „корисника”, потребна је ради стварања и одржавања колективног добра.
3. Значај ма које индивидуе за стварање или одржавање колективног добра мора бити занемарљив.
4. Корисност колективног добра се не умањује укључивањем нових „корисника”.

Аутор истиче да језик задовољава све наведене критеријуме. Пажљивим ишчитавањем страница књиге може се утврдити да је де Сван био свестан могућих економских препрека приликом усвајања компетенција језичког кода. Ипак, за њега, први критеријум не представља проблем за поистовећивање језика са појмом колективног добра. Претпостављамо да је у овом случају свесно плаћена цена симплификације, како би се на другој страни остварила сазнајна „добит”¹⁴. Специфичност језика као колективног добра се уочава у вези са четвртим критеријумом. Повећањем броја појединаца који га употребљавају, корисност језика као добра се за *говорног представника* не умањује, већ увећава.¹⁵

Централно место економског погледа на лингвистичка питања у де Свановом делу огледа се у увођењу новог теоријског и истраживачког инструмента, названог *комуникативна*

---

¹² Де Сван језик назива и хиперколективним добром; Исто, стр. 19.

¹³ Исто, стр. 31.

¹⁴ Иако се не односи директно на саму „материју” о којој је овде реч, за нас већи проблем представља инсистирање на искључивању транспортних и комуникационих мрежа (путева, железница, телефона...) из категорије колективног добра, јер такви системи могу подразумевати и плаћање одређених надокнада за коришћење (Исто, стр. 31). Тешко је не приметити двоструки критеријум примењен на тако малом „простору”, односно на једној јединој страници књиге.

¹⁵ Radovanović, M. нав. дело, стр. 149.

вредност језика. Намера конструисања оваквог инструмента је боље разумевање и/или објашњење динамике глобалног језичког система. Створен на основама теорије рационалног избора, успостављен је са намером предвиђања одлуке о учењу додатног језика – за који ће се одређени актер, у датој констелацији језика, одлучити.¹⁶ Дакле, помоћу овог инструмента де Сван жели да добије одговор на питања зашто се неко одлучује за избор одређеног језика (или групе језика) и какве су последице таквих избора (на агрегатном нивоу). Нумерички израз *комуникативне вредности* одређеног језика (језичког кода) се израчунава на основу једноставног математичког израза:

комуникативна вредност = распрострањеност × централност

Распрострањеност де Сван дефинише као однос укупног броја говорних представника једног језика у односу на укупни број говорних представника целокупне језичке констелације. Централност одређеног језика се формулише на аналогни начин и добија се кроз однос вишејезичних говорних представника, који говоре датим језиком, према целокупном броју вишејезичних говорних представника. У свом коначном облику математички израз *комуникативне вредности* изгледа овако:¹⁷

$$Q_i^s = p_i \cdot c_i = P_i / N^s \cdot C_i / M^s$$

где наведене ознаке представљају:

Q_i^s – комуникативну вредност језика (i) у језичкој констелацији (s)

p_i – распрострањеност језика (i)

c_i – централност језика (i)

P_i – број припадника одређене језичке заједнице (i)

N^s – укупан број припадника једне језичке констелације (s)

C_i – број вишејезичних говорних представника одређене језичке заједнице (i)

M^s – број свих вишејезичних говорних представника у одређеној констелацији (s)

---

¹⁶ Овде наравно мислимо на учење новог језика, односно на усвајање језичког кода.

¹⁷ De Swaan, A. (2001) нав. дело, стр. 34.

Јасно се може увидети да је наведени математички израз комплекснији него што би на први поглед морао да буде. Другим речима, аутор се није задржавао само на подацима о распрострањености одређеног језика, већ је основном критеријуму, придружио и питање централности језика, односно броја вишејезичних говорних представника одређене језичке заједнице у односу на укупан број вишејезичних говорних представника у датој језичкој констелацији. Зашто се де Сван определио за овакво решење? Зашто распрострањеност одређеног језика није довољан критеријум? Одговор је за њега једноставан. Централност језика омогућује повезаност одређеног језика у датој констелацији и даје сваком појединцу посредан приступ другим језицима.¹⁸ Ипак, очигледно је да централност (тачније C_j) представља тенденцију, тј. акумулиране изборе другог (нематерњег) језика – иако аутор не скреће пажњу на ову „корективну функцију”.

Међутим, овде долази до одређених нејасноћа у погледу улоге и теоријске основе *комуникативне вредности*. *Комуникативна вредност* је конструисана како би нам олакшала разумевање процеса селекције од стране актера који усвајају знања о новим (нематерњим) језицима. Позивање на теорију рационалног избора приликом упућивања на теоријску основу овог инструмента је експлицитно.¹⁹ С друге стране, де Сван јасно истиче да ниједан актер никада није израчунао комуникативну вредност приликом избора између одређених нематерњих језика, али је очигледно да „су они проценили једну опцију у односу на другу и дозволили себи да буду вођени импресијом, интуицијом и саветима треће стране који је утемељен на сличним опажањима...”²⁰ Дакле, понуђени математички израз никако не може представљати приказ механизма свесног и прорачунатог одабира одређеног језика на индивидуалном нивоу, јер и сам аутор то отворено признаје. Ипак, на истој страници књиге се истиче да кроз израчунавање комуникативне вредности ми заправо добијамо вредност коју појединци придају сваком језику у датој констелацији. Самим тим, приметно је де Сваново неразликовање различитих нивоа анализе које би требало имати у виду. Да бисмо појаснили која два нивоа се могу (или морају) разликовати у оваквим врстама анализе, засноване на премисама теорије рационалног избора, кратко ћемо се осврнути на један познати пример. Џон Елстер (Jon Elster) у књизи *Увод у друштвене знаности (Nuts and Bolts for Social Sciences)* даје опис тзв. затворске дилеме:

---

18 Исто, стр. 34, 36.

19 Исто, стр. 19.

20 Исто, стр. 39.

„Име ове дилеме потјече из следеће анегдоте [...]. Два затвореника, осумњичена да су били саучесници у злочину, смјештена су у одвојене ћелије. Полиција каже сваком од њих да ће бити пуштен (4) ако он ода другог а други не ода њега. Ако обојица одају један другог, обојица ће добити по три године затвора (2). Ако један не ода другог, а тај други ода њега, добит ће пет година (1). Ако ни један не ода оног другог, полиција има довољно доказа да обојицу пошаље у затвор на годину дана (3)“²¹.

На истој страни књиге, Елстер појашњава могуће изборе и стратегије актера, нудећи и графички приказ:

	б1	б2
а1	3, 3	1, 4
а2	4, 1	2, 2

„У најпознатијој од свих игара, затворениковој дилеми, оба играча имају доминантну стратегију, то јест, стратегију која је најбољи одговор на све потезе противника:

Назовимо а1 и б1 стратегијама сурадње, а а2 и б2 стратегијама несурадње. Видимо да је за сваког играча несурадња [између самих затвореника – Б. Ф.] доминантно у односу на сурађивање. Рационални ће играч одабрати стратегију несурадња, потпуно свјестан како ће и други играч учинити то исто, чиме ће исход тог деловања бити за обојицу гори од онога који су могли постићи сурадњом“²².

На овом примеру јасно можемо уочити „логику“ (намеру, вредности, процене...) одлучивања самих актера (затвореника) – први ниво анализе – и последице таквих одлука које не морају бити у складу са намерама (могу бити чак и сасвим супротне) – други ниво анализе. Без обзира што је други ниво анализе (који се може посматрати и агрегатно, на великом броју случајева) независан од намера појединих актера, до тог нивоа је немогуће доћи (објаснити и/или разумети као део друштвене стварности) без објашњења или просте дескрипције преференција, могућности и деловања актера на првом нивоу. Једноставно исказано, други ниво анализе проистиче из првог. У случају *комуникативне вредности*, ситуација је обрнута. На основу исхода који се посматрају (или доказују) на агрегатном нивоу, други ниво анализе се

21 Elster, J. (2000) *Uvod u društvene znanosti*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 52.

22 Исто, стр. 52.

хипостазира на први. Можда помоћу математичког израза *комуникативне вредности* заиста добијамо довољно добре процене динамике одређених констелација, али математичка формулација свакако није приказ начина на који појединци придају вредност сваком језику унутар констелације. Како би наша примедба била јаснија, морамо истаћи да није у питању прецизност исхода саме калкулације²³, већ проблем епистемолошко-теоријске и методолошке природе. Тиме се поставља и питање да ли је теорија рационалног избора, са методолошким индивидуализмом као основним постулатом, заиста темељ *комуникативне вредности*²⁴. Чини нам се да је *комуникативна вредност* ипак само апроксимативна математичка формулација динамике у одређеним језичким констелацијама.

Последњој оцени доприноси и недовољно јасно образложење улоге централности у одређивању *комуникативне вредности*. За де Свана већи број вишејезичких говорника унутар једне језичке заједнице повећава њену могућност посредовања у датој констелацији. Ипак, у овом случају, није појашњено у којим конкретним *говорним ситуацијама*²⁵ би се таква посредујућа улога очитовала и, што је још важније, какво је њено место у оквиру теорије рационалног избора – ко, како и у којој мери би вршио такву улогу? Када се ствари посматрају на нивоу индивидуалних избора, а у вези са учењем новог страног језика, посредовање у комуникацији (*централност*) се тешко може сматрати елементом који у истој мери може утицати на одлуку као и *распрострањеност* самог језика ($Q_i^s = p_i \cdot c_i$). Међутим, де Сван мисли другачије: „Претпоставимо да неко жели научити додатни језик са намером повећања могућности комуникације. Што је већи број говорника, то је дати језик атрактивнији. Замислимо језик звани ‘ λ_i ’. ‘Распрострањеност’, p_i , овог језика је дефинисана као пропорција говорника λ_i у свеукупној језичкој констелацији. Али потенцијални ученик језика ће такође проценити начин на који је овај језик повезан, кроз вишејезичке говорнике, са другим групама језика у констелацији. Ово је мерено ‘централношћу’, c_i , језика: што је већи број говорника λ_i који су способни да говоре други(е) језик(е), то је више језик повезан и већа му је централност”²⁶. Покушај да се централност дефинише и објасни у оквирима теорије рационалног избора ствара очигледне логичке тешкоће

---

23 Де Сван сасвим отворено признаје да је у питању један груб инструмент.

24 Elster, J. нав. дело стр. 35.

25 Radovanović, M. нав. дело, стр. 162.

26 De Swaan, A. (2001) нав. дело, стр. 33.

које су последица управо недоследне и недовољно јасне примене наведеног теоријског концепта.

Замислимо језичку заједницу са свега неколико појединаца који говоре два (или више) језика. Доследно примењујући горе изнету формулу можемо рећи да би повећањем броја припадника који говоре више језика дата заједница истовремено значајно побољшала централности (c_i), односно комуникативну вредност „матерњег” језика²⁷, без обзира на констелацију. Дакле, под осталим једнаким условима (*ceteris paribus*), повећање броја вишејезичких говорних представника у оквиру једне језичке заједнице може значити само повећање комуникативне вредности датог језика. Међутим, у ситуацији у којој би готово сви говорници представници једне релативно малобројне језичке заједнице овладали и другим језиком (који би био доминантан у оквиру језичке констелације, нпр. енглески на глобалном нивоу), комуникативна вредност би морала опадати са увећањем вредности C_i . Дакле, сасвим супротно од исхода очекиваних на основу наведене формуле. Мало ко би желео да улаже напор и време учећи један „мали” језик, уколико (готово) сви који владају тим језиком говоре и један други „велики” језик. Треба поновити да у овом случају (калкулација комуникативне вредности) де Сван искључује све друге мотиве (нпр. идентитетске) осим могућности ступања у комуникацију путем заједничког језика.

Једноставност, у формулисању *комуникативне вредности*, аутор на више места правда недостатком довољно опсежног и прецизно евидентираног емпиријског материјала (изузетак би могла бити ЕУ). Можемо само изразити жаљење због ауторове одлуке да формирање таквог инструмента ограничи на меру могућности провере на већ постојећем емпиријском материјалу. Занимљиво питање је да ли бисмо располагали много сложенијом формулацијом *комуникативне вредности*, да је де Сван имао у виду потенцијалне емпиријске податке који би се у будућности могли продуковати, не као производ званичних статистика (што је најчешћи извор података употребљених у студији), већ кроз посебна лингвистичка истраживања спроведена у сврху потврђивања или оповргавања теоријских претпоставки (попут теорије о којој је овде реч).

---

27 Не можемо употребити појам *матерњи језик* у пуном значењу те речи, јер де Сван у овом случају не прави разлику између *матерњег* и *нематерњег језика*. За потребе израчунавања комуникативне вредности појединци могу бити подељени само на оне који говоре или не говоре одређени језик.

Без обзира на све наведено, *комуникативној вредности* као теоријском инструменту се могу упутити још најмање два приговора начелне природе. Први се односи на питање избора оквира посматрања, односно граница језичке констелације, а други на неразликовање усмених и писаних облика језичке комуникације, односно „опредмећеног” језичког наслеђа. Математички израз *комуникативне вредности* је формулисан у апстрактним категоријама (ознакама) и самим тим се може применити на сваку језичку констелацију. Који језици ће бити укључени, а који изостављени из анализе, зависи у потпуности од намера истраживача односно самог истраживања. Питање граница или оквира језичке констелације није само формалне, теоријске („схоластичке”) природе. Резултати примене инструмента *комуникативне вредности*, тј. добијени исходи (Q_i^s) за сваки језик узет у разматрање, зависе од начина селекције и конкретних одлука које као истраживачи доносимо. Када се погледају поглавља де Сванове студије (*Words of the World*), у њима истовремено проналазимо и да су оквири констелација ограничени на континенте, делове континената и појединачне државе²⁸ (редом: Индија, Индонезија, Африка, јужна Африка и Европска унија). Како и сам аутор на више места истиче, одабрани примери условљени су доступним емпиријским подацима. Међутим, оправдано је запитати се да ли се *комуникативна вредност* као инструмент може применити само *a posteriori*, на већ постојећим подацима који ће нам указати где су границе посматраних језичких констелација. У том случају, доводи се у питање природа сазнајне основе предикција инструмента *комуникативне вредности*. Проблем оквира (констелације) анализе постаје све актуелнији са савременим развојем технологија, односно све већим потенцијалима за унапређење комуникацијских средстава, јер глобални контекст постаје свеprisутан, а у одређеним *доменима*²⁹ можда и једини релевантан. Друга примедба је у вези са претходном. Неразликовањем писаних од усмених (али и једносмерних од двосмерних) облика језичке комуникације, занемарују се различите историје развоја, као и комуникациони потенцијали језика. На пример, при одлучивању који језик ћемо учити, одређене „карактеристике” језика могу бити од изузетне важности за актере. Није свеједно да ли сваки од језика постоји у писаној, кодификованој форми или се преноси само усменим путем. Овде нису у питању само тешкоће у процесу учења особа које би желеле да се са

---

28 Ређе или чешће реферисање на глобални контекст је присутно у свим наведеним анализама. De Swaan, А. нав. дело, стр. 39.

29 Radovanović, М. нав. дело, стр. 163.

датим језиком упознају, већ значајно ограничење у погледу комуникацијског потенцијала, односно потенцијалних комуникационих *канала*³⁰ у савременим условима (сви писани *канали* комуникације). Такође, није свеједно да ли су на одређеном језику написани милиони страница текста (посебно значајна дела из области науке и уметности), или је језик релативно скоро добио своју писану форму (на пример, језици на афричком континенту). Имплицитна претпоставка (на којој се заснива *комуникативна вредност*) да су језичке заједнице са великим бројем припадника сразмерно раније добиле писану форму свог језика и пропорционално томе створиле више писаног (културног) наслеђа, не мора бити тачна. Једноставно исказано, де Сван у овом случају заборавља на акумулирано језичко наслеђе у писаној форми. У калкулацију улазе само живи говорни представници одређеног језика. Осим тога, обим комуникације која се одвија кроз медије не мора бити у сразмери са величином (бројем) говорних представника одређене заједнице – Море нам то јасно предочава на примеру интернета.³¹ Све наведено даје основу за претпоставку да је *комуникативној вредности*, у најбољем случају, потребно значајно „пондерисање”. Наравно, морамо још једном истаћи, отворено признање аутора да је *комуникативна вредност* један „груб” инструмент.³²

Ипак, сматрамо да је де Сван могао уложити још мало напора у разраду теорије глобалног језичког система, односно њеног инструмента (*комуникативне вредности*) и тиме допринети бољем и сложенијем разумевању саме појаве. Уместо анализе искључиво засноване на броју говорних представника одређеног језика, увид у проблематику је могуће допунити и додатном једначином која би у обзир узимала обим или количину *језичког добра* на одређеном језику. Учење новог језика може бити мотивисано управо жељом да се приступи новим садржајима и информацијама који нису присутни на другим језицима. У том случају би формула изгледала овако:

$$Q_i^s = p_i \cdot c_i = P_i / N^s \cdot C_i / M^s$$

где наведене ознаке представљају:

Q_i^s – комуникативну вредност *језичких добара* језика (*i*) у језичкој констелацији (*s*)

30 Исто, стр. 66.

31 Maurais, J. Towards a new linguistic world order, in: *Languages in a globalising world*, eds. Maurais, J. and Morris, M. (2004) Cambridge: Cambridge University Press, p. 20.

32 De Swaan, A. (2001) нав. дело стр. 39.

p_i – распрострањеност *језичких добара* насталих на језику (i)

c_i – централност *језичких добара* насталих на језику (i)

P_i – обимност свих *језичких добара* насталих на језику (i)

N^s – обимност свих *језичких добара* језичке констелације (s)

C_i – обимност свих *језичких добара* писане на језику (i) доступне и на другим језицима (путем превода) у оквиру констелације (s)

M^s – обимност свих *језичких добара* који су истовремено доступни на два или више језика у одређеној констелацији (s)

Понуђена разрада оригиналне формуле би поред већ наведених проблема и мањкавости изазивала и додатне методолошке потешкоће. Пре свега у одређивању укупног обима (јавно) доступних *језичких добара*. Језичким добром преводимо де Сванов појам *language-bound goods*.³³ У исто време не желимо да улазимо у разматрање економске цене или приступачности језичких добара³⁴, како би остали у оквирима концепта језика као колективног добра, макар у оној мери и на исти начин на који де Сван занемарује проблем економских предуслова за стицање *језичке компетенције*³⁵. Без обзира на наведена додатна ограничења сматрамо да би овакав начин (социо)лингвистичког диференцирања био потенцијално плодан. Пре свега избегли би горе наведени проблем занемаривања (писане) баштине једног језика. Још интересантније, могли би понудити комуникативне вредности сваког језика према одређеним „*областима живота* (међународни послови, наука, дипломатија, саобраћај, спорт и забава итд.)”.³⁶ Понуђена разрада *комуникативне вредности* представља само пример, јер би било могуће понудити још развијени модел овог инструмента.

Већ смо више пута истакли, де Сван основе својих схватања и погледа на питања динамике глобалног језичког система, заснива на теорији рационалног избора³⁷. Међутим, осим наведених примедби у вези са *комуникативном вредношћу*

---

33 Нав. дело, стр. 43

34 Што не значи да такво питање није релевантно.

35 Radovanović, M. нав. дело, стр. 149.

36 Bugarski, R. нав. дело, стр. 92.

37 Макар када је у питању комуникативна вредност.

као теоријским инструментом, може се поставити и једно фундаменталније питање – у којим ситуацијама је уопште оправдано говорити о слободном избору? У овом раду немамо довољно простора за разматрања свих претпоставки теорије рационалног избора и критике које би могле да јој се упуте. Ипак, један део истих је могуће упутити овим претпоставкама у контексту де Сванове примене наведене парадигме на област (социо)лингвистике. Раније поменути *методолошки индивидуализам*, полази од идеје да се преференције, могућности и одлуке морају посматрати засебно, на нивоу сваког појединца (сасвим очигледно, одатле потиче и назив).³⁸ Зашто је у случају де Сванове теорије потребно поставити питање слободе индивидуалног избора? Сетимо се да у случају комуникативне вредности де Сван започиње разматрање од ситуације избора новог, нематерњег језика који одређени испитаник жели да учи. Постојање структуралних ограничења доводи у питање претпоставку слободног избора језичког *кода* који би неко желео да усвоји. Као што смо рекли, овде немамо довољно простора како бисмо их све навели и узели у разматрање, али морамо поменути најочигледније и најзначајније примере. Учење језика у оквиру образовног система не подразумева изолован и слободан избор ученика и/или родитеља у погледу језика који ће учити. Довољно је елементарно познавање образовног система у Србији да бисмо разумели колико је одлука о похађању часова одређеног страног (нематерњег) језика, посредована (условљена) низом других одлука и избора. Оправдано је претпоставити и да образовни систем у Србији није у том погледу јединствен. Евентуални контрааргумент да је одлуку о спровођењу наставе само неколико страних језика, ипак неко морао да донесе, при том се руководећи лествицом *Q* скорова (*communication value*), сасвим промашује смисао примедбе. Основни услов и премиса – слободан избор језика индивидуалних актера – у овом случају није задовољен. Ако бисмо, географски посматрано, отишли мало даље, нашли бисмо примере одржавања читаве наставе на различитим језицима (од локалних, преко регионалних, па све до светских), у зависности од нивоа образовања (основно, средње и високо). Наслеђе колонизације је овакво стратификовање различитих језика (нарочито на територијама Африке и Азије), омогућило и у другим доменима.³⁹ Званични (службени) језици у афричким државама, неретко су

---

38 Elster, нав. дело стр. 35

39 Spolsky, B. (2004) *Language Policy*, Cambridge: Cambridge University Press; Wright, S. (2004) *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation*, Chippenham and Eastbourne: Palgrave Macmillan

енглески или француски, уз истовремено постојање низа локалних и регионалних језика који нису у службеној употреби.⁴⁰ Исти односи се могу уочити и на пољу привреде, односно локалних тржишта⁴¹, где је произвођачима, трговцима и потрошачима, неопходно познавање регионалних *lingua franca* језика. Ти језици нису матерњи језици свих учесника на локалном тржишту, али је њихово познавање неопходно како би били у могућности да уз помоћ њих партиципирају. Наведени примери јасно указују на проблематичност претпоставке слободног избора сваког појединачног актера, јер се не може говорити о избору ако је познавање одређеног језика услов комуникације од егзистенцијалне важности и ако у наведеним контекстима нема алтернативног језика који се може изабрати. Могући примери структуралних условљености и ограничености слободног избора језика овде се сигурно не завршавају.

Досадашња разматрања и примедбе изнете у овом раду, односиле су се углавном на теоријске претпоставке *комуникативне вредности*, као и на саму *комуникативну вредност*. Ипак, на крају морамо истаћи и вишеслојност де Свановог дела, као и понуђене занимљиве увиде у проблематику о којој је овде реч. Тако де Сван читаво треће поглавље књиге⁴² посвећује проблему међународне (међујезичке) размене текстуалних културних добара⁴³. У оквиру њега се разматра и питање стратегија⁴⁴ писаца (у духу примењене економске парадигме, можемо рећи и „произвођача текстуалних добара“) различитих језичких заједница; могућности и исходи слободне размене (трговине) језичким културним добрима; случајеви административних и економских баријера (царина) у области размене језичких културних добара итд. У књизи ћемо пронаћи увиде и у низ других проблема, који се не задржавају у оквирима *комуникативне вредности*. Посебно је занимљиво истаћи последице надметања различитих језичких заједница ради остварења статуса званичног (службеног) језика. Аутор уочава и ефекте феномена *језичке љубоморе*⁴⁵ на социјалну структуру датих друштава.⁴⁶ Такође, показује доста разумевања за значај историјске генезе

---

40 Wright, S. нав. дело стр. 81; Spolsky, V. нав. дело стр. 137-138.

41 Овде можемо бити и још конкретнији – пијаци.

42 De Swaan, A. (2001) нав. дело стр. 41-59.

43 *Language-bound culture goods*.

44 Стратегије се односе на одлуке избора језика на којем ће дато културно добро бити написано (или преведено), с обзиром на могућу корист и негативне последице избора.

45 *Language jealousy*.

46 De Swaan, A. исто, стр. 2, 101.

проблема о којима расправља, трудећи се да задржи у свом „видном пољу” све специфичности, неизоставне унутар такве анализе. Наведено указује, да се приступ посматрању глобалног језичког система не може оценити као једностран и симплификован, односно да се о њему не може судити само на основу инструмента *комуникативне вредности*⁴⁷. Ипак, ниједан од „корективних механизма” није интегрисан у (или кроз) инструмент *комуникативне вредности*, већ би се пре могло рећи да је на делу еклектицизам, односно неколико паралелних приступа проблему.

Без обзира на горе изнете критике де Сванова теорија глобалног језичког система може бити макар упозорење за све који се баве проблемом угрожености и опстанка језика (са малим бројем говорних представника). Како примећује Саликоко Мафвен (Salikoko Mufwene) проблем тзв. смрти језика (*language death*) се као тема интензивније проблематизује у литератури с почетка деведесетих година 20. века.⁴⁸ Од тог момента о овој теми настаје обимна литература.⁴⁹ Теорија глобалног језичког система нас упозорава шта можемо очекивати уколико се одустане од било какве планске интервенције ради очувања наслеђа угрожених језика. Са друге стране, нуди и одговоре на питања судбине доминантних језика у глобалној констелацији (нпр. енглеског језика). Рекли бисмо да је ова тема на изврстан начин само друга страна истих процеса (развоја средстава комуникације, глобализације, миграција, итд.), која је такође добила одговарајућу пажњу у литератури.⁵⁰ Имајући у виду његову високу комуникативну вредност, енглески језик би морао имати све значајнију улогу на глобалном нивоу. Ипак, у ова два случаја се можда најбоље види да аисторичност није одлика само понуђеног модела, већ, рекли бисмо, и „хронична болест” теорије рационалног избора. Ова теорија помоћу других,

---

47 Наше фокусирање на *комуникативну вредност* у овом раду сматрамо оправданим, јер је у питању централни и теоријски најоригиналнији део рада.

48 Mufwene, S. (2004) *Language Birth and Death*, Annual Review of Anthropology, Vol. 33, Palo Alto: Annual Reviews, p. 201.

49 Видети: Fishman, J. A. (1991) *Reversing Language Shift*, Calvedon: Multilingual Matters; Brenzinger, M. (1992) *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Africa*, Berlin: Moutonde Gruyter; Brenzinger, M. (ed) *Language Diversity Endangered* (2007), Berlin, New York: Mouton de Gruyter; Dixon R. (1997) *The Rise and Fall of Languages*, Cambridge University Press, Cambridge; Crystal, D. (2000) *Language death*, Cambridge University Press, Cambridge; Harrison, D. (2007) *When Languages Die*, Oxford: Oxford University Press.

50 Crystal, D. (2003) *English as a Global Language*, Cambridge: Cambridge University Press; Coupland, N. (ed) (2010) *The Handbook of Language and Globalization*, Oxford: Wiley-Blackwell.

хетерогених елемената мора објашњавати претпоставке у оквиру којих актери чине своје изборе. Она захтева већ припремљену „сцену” са свим присутним актерима и њиховим (алтернативним) изборима. У вези са последњим треба посматрати и одсуство интегрисаности *комуникативне вредности* са другим увидима у историјски развој и динамику односа различитих језичких заједница, које де Сван нуди у својој књизи.

На самом крају, можемо се запитати, да ли нас пут којим је де Сван кренуо, може одвести даље у истраживању наведених проблема. Упркос свим изнетим примедбама и коментарима, мислимо да се могло отићи макар још неколико корака напред. Може се чак рећи, да је могуће развити и допунити централну теоријску идеју де Сванове студије⁵¹, управо захваљујући изнетим критикама и промењеној визири на теоријску природу њене основе. У једном делу овог рада смо покушали да понудимо неке смернице за даљи развој ове идеје.

ЛИТЕРАТУРА:

Brenzinger, M. (1992) *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Africa*, Berlin: Moutonde Gruyter.

Brenzinger, M. (ed) (2007) *Language Diversity Endangered*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Bugariski, R. (2003) *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Čigoja.

Coupland, N. (ed) (2010) *The Handbook of Language and Globalization*, Oxford: Wiley-Blackwell.

Crystal, D. (2000) *Language death*, Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, D. (2003) *English as a Global Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

De Swaan, A. (1993) The Evolving European Language System: A Theory of Communication Potential and Language Competition, *International Political Science Review* Vol.14, No. 3, Sage Publications, pp. 241–255.

De Swaan, A. (2001) *Words of the World: the Global Language System*, Polity, Padstow.

Dixon R. (1997) *The Rise and Fall of Languages*, Cambridge: Cambridge University Press.

Elster, J. (2000) *Uvod u društvene znanosti*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

---

51 Наравно, овде мислимо на *комуникативну вредност*.

Fishman, J. (1991) *Reversing Language Shift*, Calvedon: Multilingual Matters.

Harrison, D. (2007) *When Languages Die*, Oxford: Oxford University Press.

Maurais, J. Towards a new linguistic world order, in: *Languages in a globalising world*, eds. Maurais, J. and Morris, M. (2004) Cambridge: Cambridge University Press, pp. 13–36.

Mufwene, S. (2004) Language Birth and Death, *Annual Review of Anthropology* Vol. 33, Palo Alto: Annual Reviews, pp. 201–222.

Radovanović, M. (2003) *Sociolingvistika*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Spolsky, B. (2004) *Language Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wright, S. (2004) *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation*, Chippenham and Eastbourne: Palgrave Macmillan.

Božidar Filipović

University in Belgrade, Faculty of Philosophy –
Department for Sociology, Belgrade

CRITICISM AND SCOPE OF GLOBAL LANGUAGE SYSTEM THEORY

Abstract

In this paper we have attempted to present the global language system theory of Abram de Swaan. We have offered a critical analysis of the application of rational choice theory to the problem of relationship between different natural languages. The use of rational choice theory and de Swaan's instrument of the communication value have placed limits on the scope to which his contribution can produce a more complex explanation of the second language learning. De Swaan eclectic (parallel) approach in the considered study does not resolve the problem of a narrow theoretical framework of the global language system (communication value). However, we have offered some possible direction for improvement and better understanding of the global language system within the same theoretical frame.

Key words: *Abram de Swaan, global language system, theory of rational choice, communication value, second language learning*